

ПАРАФРАЗАВАННЕ Ў ПРАКТЫЦЫ ВЫКЛАДАННЯ КЛАСІЧНЫХ МОЎ У ЭПОХУ РЭНЕСАНСУ: ДОСВЕД НЯМЕЦКАГА ГУМАНІСТА ІАГАНА МЮЛІУСА

А. С. Герус

магістр філалагічных навук
магістрантка факультэта «*Artes Liberales*»
Варшаўскага ўніверсітэта

Славеснасць Рэнесансу вызначалася дыдактычнай скіраванасцю і часта мела выразнае адукацыйнае прызначэнне. Паэтычная культура была неад’емнай часткай паўсядзённага прыдворнага жыцця, ў тым ліку з пункту гледжання педагогікі. Менавіта да гэтай літаратурнай традыцыі належаць парафразы Іагана Мюліуса, сярод іншага парэмійны зборнік «*Sato graecolatinus*» («Грэчаска-лацінскі Катон»; 1566 і 1568 гг.), напісаны на лацінскай і старагрэчаскай мовах.

Версіфікацыйная практыка была праяўленнем і вынікам пашырэння педагогічна-асветніцкай думкі ў Вялікім Княстве Літоўскім. Зазначым, што філалагічныя заняткі, перадусім рыторыка і паэтыка, былі абавязковай базай як школьнага, так і прыватнага навучання тагачаснага маладога магната ці шляхціца. Паводле гэтага прынцыпу функцыянавалі, між іншым, езуіцкія калегіумы: у імкненні спалучыць тэалагічную адукацыю са свецкай гуманістычнай культурай, нароўні з Бібліяй і літургічнымі мовамі ўключалі ў праграму антычную літаратуру, вершаскладанне і красамоўства. А паколькі тагачаснае мастацтва не лічыла за лепшае арыгінальнасць ці наватарства, парафраза, акрамя сваёй уласна павучальнай натуры, набывала асаблівую пайдэўтычную, адукацыйную, ролю.

Такія культурныя інтэнцыі былі ўласцівыя ў першую чаргу дзеячам гуманістычных асяродкаў нямецкай культурнай прасторы. «Нямецкія аўтары дэкларуюць, што *studia humaniora* (вывучэнне гуманітарных дысцыплін) – настолькі ж арыстакратычны і высакародны від дзейнасці, як і ратныя подзвігі на полі бітвы, свайго кшталту подзвіг» [2, с. 46]. Ураджэнец нямецкага мястэчка Лібенродэ, Мюліус зрабіў значны унёсак у еўрапейскую кніжную культуру XVI ст., у тым ліку – у прыгожую славеснасць ВКЛ. Літаратар, якому імператар Максіміліян II Габсбург дараваў званне *poetae laureati*, у 1562–1564 гг. займаўся паэтычнай творчасцю пры двары графа Грыгорыя Хадкевіча, а таксама апекаваў над яго сынамі Аляксандрам і Андрэем [2, с. 48].

Тэкстам, на базе якога паўстаў «Грэчаска-лацінскі Катон» Мюліуса, былі «*Disticha moralia*» («Маральныя двувершы») Псеўда-Катона – зборнік максім, які з часоў Позняй Антычнасці актыўна выкарыстоўваўся ў еўрапейскіх школах як падставовы вучэбны дапаможнік [3, р. 253], які дазваляў адначасова вучыць

лацінскую граматыку і спасцігаць добрыя норавы. Як зазначае сам Мюліус у прэзічнай прадмове, «istos Catonis libros ... conversos in gratiam studiosae iuventutis» [6, р. 2] (гэтыя кнігі Катона ... перкаладзеныя з ласкі да дапытлівай моладзі [тут і далей пераклад наш – А. Г.]). Акрамя таго, выхаваўчы аспект твора выражаецца пэтам экспліцытна праз прысвячэнне «школьнага» тэксту юнаму герцагу Прусіі Альберту Фрыдэрыку (1553–1618), якому на момант першага выдання было прыкладна 13 гадоў.

Як мастацкую, так і педагагічную вартасць зборніка пацвярджаюць уладальніцкія запісы аўгсбургскага экзэмпляра ад 1566 г. (захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы Францыі пад шыфрам Yc7431). На адваротным баку тытульнага аркуша знаходзіцца дароўны надпіс фламандскага гуманіста і паэта Карла фон Утэнговія (1536–1600), адрасаваны яго выхаванцы Каміле Марэле (1547 – пасля 1627), знакамітай пазней паэтцы і дачцы вядомага навукоўца Жана дэ Марэля і Антуанэты дэ Луан, гаспадыні літаратурнага салона на вуліцы Павэ.

Ляйпцыгскае выданне «Грэчаска-лацінскага Катона» (1568) аб'ядноўвае ў сабе акрамя двувершаў апублікаваныя раней «Τὰ τῆς Χριστιανῶν κατηχήσεως μέρη κεφαλαιωδῶς μέτροις Ἑλληνικοῖς συγγεγραμμένα» («Асноўныя палажэнні хрысціянскага веравучэння, выкладзеныя ў асноўных рысах грэчаскімі метрамі», 1561 г.) і «Μελέται» («Практыкаванні») Аляксандра і Андрэя Хадкевічаў. З гэтага вынікае, па-першае, што зборнік антычных сентэнцый не лічыўся кампендыюмам нораваў язычніцкіх: ён быў не проста прымальным, але карысным для чытача свайго часу і натуральна суседнічаў з хрысталагічнай паэзіяй. Другім вынікам з'яўляецца выхаваўчая функцыя ўсіх тэкстаў дадзенага выдання. І маральныя двувершы, і «Асноўныя палажэнні хрысціянскага веравучэння» для яснавяльможных нашчадкаў Грыгорыя Хадкевіча ў роўнай меры былі падручнікамі для вывучэння лацінскай і старажытнагрэчаскай моў і паэтыкі, узорами *bene dicendi* (добрага маўлення), дзе гарманічна спалучаліся прыгожыя формы з высокім зместам.

Дасканаласць паэтычнай формы, якой надзеленыя творы Мюліуса, таксама ўплывала на адукацыйны працэс. Вытанчаная мова, зграбнасць метрычнай сістэмы ўводзілі дадатковы (хаця немалаважны ў гуманістычным мысленні), эстэтычны, кампанент – асалоду ад навучання. Хаця у прадмове паэт заўважае значнасць ранейшага перакладу сентэнцый на грэчаскую мову, зробленага Максімам Планудам ў XIII ст., ён указвае і на жарсткаватасць яго стылю (*duriscula versione*) у параўнанні з больш рафінаванымі (*cultiora*) [7, р. 3] уласнымі перастварэннямі.

Парафраза, што была асабліва папулярным відам школьных заданняў у XVI–XVII стст., ангажавала вучняў да адпаведнай літаратурнай прадуктыўнасці.

Плёнам такога падыходу было, сярод іншага, удасканаленне моў – як зыходнай мовы тэксту-першакрыніцы праз яго чытанне і разуменне, так і мовы-рэцыпіенткі ўласна праз пераклад. Заканамерна, што выданне «Грэчаска-лацінскага Катона» (1568) завяршаюць вершы выхаванцаў Мюліуса, якія дэманструюць удалае апрацаванне запрапанаваных іх настаўнікам тэкстаў. «Практыкаванні» Андрэя і Аляксандра, размешчаныя следам за творамі паэта, прадстаўлялі сабой пераважна двухрадкоўі на розныя тэмы, што падкрэслівае выкарыстанне сентэнцый вучнямі як моўнага (граматычнага, стылістычнага і г. д.) ды паэтычнага узору.

Сам зборнік Мюліуса змяшчае тэкст паралельна на дзвюх мовах, старажытнагрэчаскай і лацінскай, што палягчае чытацкую перцэпцыю. У выданні 1566 г. мовы змяняюцца па старонках, у выданні 1568 г. лацінамоўны тэкст ідзе следам за абзацам ці двувершам, напісаным па-старажытнагрэчаску. Заўважым, што Эразм Ратэрдамскі ў прадмове да выдання «Катона» з уласнымі каментарыямі (1545) крытыкаваў Плануду за тое, што «гэты грэк часта не суправаджае сентэнцыю рымскім вершам» («*Graeculus ille Romani carminis sententiam saepe numero non assequitur*» [5, р. 2]). Нямецкага ж паэта немагчыма папракнуць у пагарджанні першакрыніц, што дадаткова падкрэслівае антаганістычны характар адносін, у якія рэнесансны аўтар ставіць сябе са сваім папярэднікам.

Аўтар блізка прытрымліваецца лацінскага тэксту (асабліва ў монавершах), але дазваляе сабе вар’іраваць лексічныя пласты і змяняць яго сінтаксічную структуру. Гэта дапамагае вучням авалодаць рознымі рэгістрамі грэчаскай мовы. Напрыклад, у сентэнцыі I, 1 Мюліус выкарыстоўвае новазапаветныя словы і формы:

Εἰ θεός ἐστὶ νοός, ποιητῶν ὡς χάρις ἄδει,
Τὴν σὺ θεοῦ δύναμιν καθαρῶς φρεσὶν ἴσθι σεβάζων.
Бог калі духам ёсць, як пяюць у вершах паэты,
Чыстай душой і ты магутнасць бога шануй.

У дадзеным выпадку ўжываецца дзеяслоў ἄδω, «спяваць, апяваць, усхваляць песнямі», фанетычна сцягнуты і ўласцівы лексікону кайнэ (дыялекта грэчаскай мовы, на якім напісаны Новы Запавет і Септуагінта) у параўнанні з класічнай формай αἰῶδω. Дзеяслоў σεβάζωμαι мае характэрную новазапаветную форму (апісальнага загаднага ладу) і позняе значэнне «шанаваць», адпаведнае лацінскаму *colo* і рознае з сэнсам «страшыцца, баяцца», якое сустракаецца ў Гамэра. Нямецкі аўтар трансфармуе сінтаксіс другой часткі праз змену лацінамоўнага «няхай бог будзе ўшанаваны» (*sit colendus*) на выразнае абагульнена-асабовае «ты шануй чыстай душой магутнасць бога» (σὺ θεοῦ δύναμιν καθαρῶς φρεσὶν ἴσθι

σεβάζων) з експліцитным зваротам да чытача, што падкрэслівае актыўнасць рэцэпіента на шляху самаўдасканалення ў духу тэзісаў Лютэра. У зборніку сустракаюцца іншыя маркеры новазапаветнай грэчаскай мовы: напр., лексемы νοῦθεσία (I, 9), λαλία (I, 10).

У той жа час вялікая колькасць сентэнцый мае выразныя рысы стылістыкі гамэраўскіх тэкстаў. Напрыклад, сентэнцыя I, 2:

Γρηγόρει αἰε' πλέον, λέχουσιν μὴ πάννουχον εὔδειν:

Ὑπνος γὰρ τι μακρὸς κακίης ἐστι βροτοῖσι.

Бадзёрым заўсёды будзь больш, не ўсю ноч заставайся ў ложку,

Бо доўгі сон для людзей – пажыва шматлікіх заган.

Марфалагічнымі ўказальнікамі эпічнага стылю ў гэтым двувершы з'яўляюцца канчаткі -ης (κακίης) для Gen. sg. 1-га скланення на α-rigum і -οῖσι (βροτοῖσι) для Dat. pl. 2-га скланення, лексічнымі – прыслоўе αἰεῖ (усечаная форма), субстантыў βροτός (смертны, чалавек), гамэраўскі выраз «πάννουχον εὔδειν» (спаць усю ноч). У максімах сустракаецца дыястала, г. зн. расцяжэнне галосных гукаў. Гэтыя моўныя элементы архаізіруюць тэкст, робяць яго больш узнёслым. Такім чынам, з пункту гледжання мовы і паэтыкі ў перакладзе арганічна суіснуюць манументальная старажытнагрэчаская стылістыка з аўтарскімі вобразамі Мюліуса і новазапаветнай афарбоўкай пэўных слоў. Тым не менш, усе мастацкія сродкі мелі агульную мэту: прадэманстраваць аўтарытэт тэксту і зрабіць яго форму прыгожай і вытанчанай адпаведна з высокай мараллю яго зместу.

Патрэба ў новым перакладзе «Маральных двувершаў» Псеўда-Катона мела не толькі філалагічныя, але і выхаваўчыя падставы. Зборнік маральных імператываў усхваляў важныя рымскія дабрачыннасці – justitia (справядлівасць), prudentia (разважлівасць), temperantia (умеркаванасць), fortitudo (моц), – якія з пэўным трактаваннем заставаліся актуальнымі у Сярэднявечча [4, р. 50] і захоўвалі значнасць у эпоху Рэнэсансу.

Ідэя зборніка, хоць мела ў сваёй аснове антычныя перакананні, абнаўлялася ў XVI ст. за кошт перакладу і заахвочвала чытача да рэалізавання рэнесанснага ідэалу vir bonus (добрага чалавека), пераўтварэння ў ўдасканалення сябе самога. Гэта было сугучным з пазіцыяй Ф. Меланхтона, які не прызнаваў цалкам вучэнне Лютэра наконт рабства волі, але больш схіляўся да сінэргізму, які дапушчаў непасрэдны ўдзел верніка ў акце выратавання [1, с. 665]. так і этычным арыенцірам.

Пераклад Мюліусам «Маральных двувершаў» быў заканамернай для свайго часу літаратурнай і педагагічнай з'явай – дакументам і манументам гуманістыч-

нага навучання. Праз спалучэнне ў ім эстэтычнай вартасці з этыкай, паэтычнага майстэрства з філалагічнай скрупулёзнасцю парафразаваны тэкст становіўся каштоўным выхаваўчым інструментам, які набліжаў вучняў-чытачоў да дасягнення калакагатыі, аднаўленнай праз ідэалы Рэнесансу.

Бібліяграфічны спіс

1. Делюмо, Ж. Цивилизация Возрождения / Ж. Делюмо. – Екатеринбург : У-Фактория, 2006. – 720 с.
2. Некарашэвіч-Кароткая, Ж. Нямецкі настаўнік беларускіх магнатаў : маральна-дыдактычныя вершы Ёгана Мюліуса з Лібенродэ / Ж. Некарашэвіч-Кароткая // Наша Вера. – 2011. – № 1. – С. 46–51.
3. A companion to ancient education / ed. by W. Martin Bloomer. – Oxford : Blackwell, 2015. – 520 p.
4. Bejczy, I.P. The cardinal virtues in the Middle Ages : a study in moral thought from the fourth to the fourteenth century / I.P. Bejczy. – Leiden ; Boston : Brill, 2011. – 361 p.
5. Cato, D. Catonis Disticha moralia / Dionysius Cato, Marcus Porcius <Censorius> Cato, Erasmus Desiderius. – Augusta Vindelicorum [i. e. Augsburg]: s.n., 1545.
6. Mylius, I. Catonis Disticha moralia, graece reddita in gratiam studiosae iuventutis / interprete Joanne Mylio. – Augustae Vindelicorum [i. e. Augsburg] : Philippus Ulhardus excudebat, 1566.
7. Mylius, I. Cato Graecolatinus. Praecipua christianae pietatis capita. Μελέται d. Andreae et d. Alexandri Chodkieviorum, illustrium magni ducatus Lituaniae equitum. Omnia in gratiam studiosae iuventutis publicata / Johannis Mylii. – Lipsia [i. e. Leipzig] : Cum Gratia et Privilegio Caesareo, 1568.